ТЕЛЕОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ ТЕКСТУАЛЬНІЙ МАНІПУЛЯЦІЇ НОРМАМИ ПРАВА

СЕРЕДЮК Віталій Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, начальник територіального сервісного центру №8049 регіонального сервісного центру ГСЦ МВС у м. Києві (філія ГСЦ МВС)

УДК 340.132(477)
ORCID: 0000-0002-2423-4931
DOI 10.32782/NP.2022.4.1

Целью научной статьи является раскрыть вопросы телеологического способа толкования норм права и выделить основные подходы к определению данного понятия. Научная новизна состоит в теоретическом осмыслении понятия телеологического толкования норм права и его общей характеристике с точки зрения социологического и юридическо-философского подходов; обосновании телеологического способа толкования норм права как самостоятельного.

Ключевые слова: правотворчество, норма права, нормативно-правовой акт, телеологическое толкование, границы права, соотношение права и морали.

Постановка проблеми

На цьому етапі розвитку правової науки постає низка питань, які пов'язані із проблемою єдиності чи множинності смислів норм права та які не віднайшли належної обґрунтованої відповіді на доктринальному рівні. Аргументація стосовно недоцільності виокремлення телеологічного (цільового) способу тлумачення як самостійного зводиться до ускладненої процедури виявлення цілі норми права.

Складність стосується питання про автора законопроєкту, співвідношення свободи парламентаря і партійної дисципліни, темпоральної складової прийняття акта тощо. Зокрема, чию мету виявляти шляхом телеологічного тлумачення, якщо законодавчий орган не однорідний, а його склад змінюється?

З іншого боку, варто з'ясувати, які наслідки має відмова від визнання та використання телеологічного способу тлумачення права. Адже проблема правильного розуміння змісту норми права, через цілі її створення потрібна задля збереження адекватності функціонування інститутів правового регулювання суспільних відносин, що є алгоритмічно необхідним етапом соціального управління. Визначення вектора цілей соціального управління обов'язково передбачає наявність управлінських цілей. А управління без мети неможливе.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід зазначити, що розробкою питань тлумачення норм права займаються як вітчизняні, так і закордонні дослідники, зокрема: В. Архіпов [8], А. Аслоніді [3], В. Бабаєв [4], Л. Бакуліна [6], О. Дроздов [10], К. Коян [13], М. Мадуро [1], Б. Малишев [7], А. Мерник [11], В. Морозов [12], Т. Насирова [5], І. Онищук [9], З. Харашич [2] та інші.

Питання про телеологічне тлумачення норм права потребує детального дослідження, адже співвідноситься з таким видом юридичної діяльності, як правозастосування. Науковий інтерес до телеологічного тлумачення норм права пов'язаний з потребою правильного розуміння змісту норми права через цілі її створення.

Формулювання завдання. Мета дослідження – розкрити питання телеологічного способу тлумачення норм права та виокре-

мити основні підходи до визначення цього поняття.

Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні поняття телеологічного тлумачення норм права та його загальній характеристиці з точки зору соціологічного та юридично-філософського підходів; обґрунтуванні телеологічного способу тлумачення норм права як самостійного.

Методологія дослідження. Провідними підходами дослідження стали соціологічний та юридично-філософський. Важливою групою методів пізнання телеологічного тлумачення норм права є загальні (філософські) методи, у якості яких виступають відповідні категорії та моделі, які характеризуються загальнозастосовністю не тільки у всіх галузях наукового пізнання, а й на всіх етапах, стадіях наукового пізнання. Зокрема, у роботі застосовано аналіз з метою з'ясування властивостей елементів як підстави та причини їх зв'язку та синтез для формування наукових термінів та виявлення закономірностей. Застосовано ще й формально-логічний метод (догматичний), який полягає в логічній послідовності викладу міркувань, у дотриманні законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основних положень

У правовому порядку ЄС телеологічне тлумачення має важливе значення, адже не стосується виключно цілеспрямованого тлумачення відповідних норм права. Воно стосується особливого системного розуміння правового порядку ЄС, яке пронизує тлумачення всіх його норм [1, с. 5].

Давньогрецькою мовою *«телеос» (τέλειος)* означає «довершений, досконалий». Спершу «телеос» належало до божественного задуму про призначення створеного світу. Згодом поняття *«телеос»* стало вживатися також і в простішому контексті – як певна мета буття, створення, функціонування будь-якого об'єкта. Деякі аналогії між волею законодавця і божественним промислом усе ж таки виявлялися як теоретиками, так і практиками.

Визначення поняття *«телеос» (τέλειος)*, яке використовує різні терміни, такі як «мета» або «ціль» становить додаткову складність у розумінні телеологічної аргументації. Ось два підходи, які, серед іншого, застосовуються в законодавстві: перший може позначатися як соціологічний підхід, а другий – як юридично-філософський підхід. Відповідно до соціологічного підходу, телеологічний метод вивчає історично сформовану дію законодавця, його ціннісні установки та інтереси, а також фактичні наслідки закону в суспільстві. Відповідно до другого підходу, мета має ідеологічну основу – норма права є втіленням правових цінностей у правовому положенні [2, с. 25].

Суспільство – це унікальна суперсистема, у якій функціонує безліч пов'язаних між собою елементів, зокрема людей. Кожен суб'єкт здатний тлумачити норму права, це може призвести до ускладнення процесу правового регулювання. Скажімо, президент видає указ, переслідуючи певні цілі. Цей указ потрапляє під час реалізації до компетентних органів рівнем нижче, де він отримує відповідне тлумачення. Далі органи влади 2-го рівня вже по-своєму тлумачать цей указ. Кожен, хто застосовує закон, дає йому застосування відповідно до того, як він його розуміє, а це вже є тлумачення. Ймовірно, що повторне тлумачення буде об'єктивовано в правозастосовній діяльності таким чином, що ця діяльність вестиме до якогось соціального результату, який не погоджується з первісними цілями. Іншими словами, другий рівень влади фактично закладатиме нову мету. У такому разі фактичне правове регулювання переходить від, наприклад, президента до нижчих органів державної влади [3, с. 4-5].

Подібний стан речей є досить істотною практичною проблемою, а тому заслуговує на найсерйозніший теоретичний розгляд, що робить недоцільною відмову від визнання телеологічного способу з'ясування цілей норми права самостійним способом тлумачення тексту норми права.

З доктринальної точки зору, телеологічне (цільове) тлумачення спрямоване на встановлення цілей норми права, як матеріальних і таких, які розкривають соціальну спрямованість норм (економічних, політичних, ідеологічних) та юридичних. У його

рамках використовуються різні прийоми. Зокрема, ієрархічні, які ґрунтуються на чітких та стійких зв'язках норм, що входять до системи права; прийоми, засновані на знанні діалектики співвідношення мети та засобів її досягнення; так званий генетичний прийом телеологічного тлумачення закону, що передбачає, зокрема, дослідження аналогічної норми права, що втратила чинність [4, с. 461].

Телеологічне тлумачення знаходить застосування в правотворчості та у зв'язку з тим, що проєкти нормативно-правових актів найчастіше готуються зацікавленими відомствами. Підзаконні акти включаються до єдиної системи чинного законодавства, отже, їх цільові установки повинні погоджуватися з іншими законодавчими цілями. Практика показує, що в них не завжди правильно визначається предмет та цілі правового регулювання, приватні цілі протиставляються загальним державним цілям [5, с. 79].

Пізнання телеологічних аспектів правового регулювання загалом та договірного регулювання, зокрема, передбачає дослідження широкого кола явищ та процесів, факторів та умов на кожному рівні соціально-правової дійсності. Цілепокладання в праві, телеологічне тлумачення норм права в різних контекстах є предметом дослідження не тільки в теорії держави та права, а й у галузевих юридичних науках. Своєю чергою, дослідження телеологічних аспектів договірного правового регулювання відкриває широкі можливості в пізнанні системних властивостей правового регулювання, його «механічної» сторони, ефективності праворегулятивних засобів, а в методологічному сенсі – до синтезу наукового знання, від пізнання елементів до розуміння цілісності об'єкта державно-правової дійсності [6, с. 19].

Як зазначив Б. Малишев, "норма права має яскраво виражений вольовий прескриптивний характер, тобто є владним веліннням, що встановлює певний обов'язковий варіант поведінки суб'єктів стосовно певних обставин. Втім, що є головним для тлумачення: воля (намір, мета) суб'єкта правотворчості чи воля (намір, мета) самої норми права? Якщо головною є воля суб'єкта правотворчості, то це означає незмінність смислу норми права протягом усього її існування; якщо головною є воля самої норми, тоді її смисл може змінюватися залежно від різноманітних факторів (зміна пов'язаних з нею норм; зміна суспільних відносин, які нею регулюються тощо)" [7, с. 8].

Розглянемо ситуацію тлумачення норм права, у якій стикається абсурд і здоровий глузд. Історія юридичної думки часто розглядається саме в контексті дискусії про співвідношення права та моралі, і навіть під час телеологічного способу тлумачення. Як правило, результат тлумачення розглядається абсурдним у разі, якщо він суперечить усталеним моральним нормам – змістовно або шляхом порушення пропорційності. Для того, щоб пояснити, чому необхідно уникати такого результату тлумачення, а він може відповідати буквальному тлумаченню за обсягом, вдаються до концепції телеологічного тлумачення. Цей спосіб міркування характерний як для відомих напрямів міркування про межі права *(англ. «limits of law»)*, так і для дискусій, присвячених співвідношенню права та моралі, таких як суперечка Л. Фуллера і Р. Харта. Однак зміст кожного з аспектів міркування можна розглянути в контексті проблем семантики нормативних приписів, а в результаті може бути поставлене питання про те, чи суперечність моралі в широкому розумінні слова є необхідним і достатнім критерієм для визначення абсурдності результатів юридичного тлумачення правового тексту [8, с. 173].

Підсумовуючи, зазначимо, що основний висновок, який можна зробити з розгляду питання співвідношення права і моралі у світлі проблем телеологічного тлумачення та семантики нормативних розпоряджень, полягає в тому, що семантичні межі права не можуть бути пояснені, виходячи з філософії моралі.

Розглянемо деякі аспекти зазначеної проблематики з практичної точки зору, коли технологічні досягнення біомедичної науки відкрили безпрецедентні можливості, які реалізуються з благими намірами в таємниці буття людини, її життя і смерті. На цьому тлі спостерігається тенденція до зне-

цінення людського життя. Чим вищі технології, тим нижчі етичні цінності.

Як зазначив І. Онищук, "з точки зору біоетики, сучасні медичні біотехнології, а саме, евтаназія, аборти, трансплантологія і генна інженерія – є порушенням особистісних прав людини, які слід розглядати як право на життя і гідність особи, право на свободу та особисту недоторканність, свободу совісті. Завданням законотворчості в цій сфері є розробка юридичних механізмів захисту і реалізації цих прав, обґрунтування їх цінності в системі прав і свобод людини" [9, с. 71].

26 лютого 2020 року Другий сенат Конституційного Суду ФРН ухвалив рішення щодо евтаназії. Це стало приводом для поновлення фахової дискусії в питанні обсягу реалізації людиною права на життя, гарантованого статтею 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10].

Погоджуємось з А. Мерник та Є. Лукаш у тому, що "на сучасному етапі розвитку законодавства України щодо основоположних прав і свобод людини питання про нормативно-правове закріплення права на смерть та ухвалення спеціального закону, змістом якого стане регулювання питання поняття, завдань, принципів та процедури евтаназії, на державному рівні не розглядається. Проте зазначене питання все більше привертає увагу науковців та вивчається на доктринальному рівні" [11, с. 18].

У деяких державах відповідальність за пасивну форму евтаназії значно суворіша, ніж за її активну форму. Так, за надання допомоги в самогубстві (пасивна евтаназія) винному загрожує: у Перу – до чотирьох років позбавлення волі; в Італії – до дванадцяти років; у Португалії – до трьох років; в Іспанії – до п'яти років; у Колумбії та Бразилії – до шести років; у Венесуелі та Республіці Корея – до десяти років; у Канаді – до чотирнадцяти років позбавлення волі.

Виняток становить польський законодавець, який у низці випадків питання про караність евтаназії залишає на розсуд правозастосовувача. Так, згідно зі статтею 150 Кримінального Кодексу Польщі, «особа, що вбила людину на її вимогу та під впливом співчуття до неї, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років, проте у виняткових випадках суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання й навіть відмовитися від його виконання». Цей короткий аналіз законодавчого досвіду зарубіжних країн щодо встановлення відповідальності за евтаназію показує, що в абсолютній їх більшості будь-яка форма евтаназії кваліфікується як злочин. Проте, на відміну від України, законодавці переважної більшості країн світу включили в свої кримінальні кодекси спеціальні привілейовані норми про відповідальність за аналізоване діяння [12, с. 54-55].

Фактично така заборона приводить до того, що право на життя обернулося для багатьох смертельно хворих людей в обов'язок жити або, більше того, бути «людиною взагалі». Однак у людини повинен бути вибір, і цей вибір для неї може стати легалізованою процедурою евтаназії. У разі легалізації евтаназії головною проблемою стає питання про необхідність вироблення правової процедури її здійснення. Крім того, потрібно враховувати, що серйозною альтернативою евтаназії є мережа медичних установ, які спеціалізуються на наданні допомоги хворим, які помирають, так званих «хоспісів», яка також вимагає особливої уваги та певної правової бази [13].

З наведеного вище витікає, що питання співвідношення права та моралі переходить у площину можливості, допустимості й доцільності телеологічного тлумачення. Своєю чергою, доцільність виходить за межі морального дискурсу та змушує звертатися до логіки та семантики правових текстів. Ці обставини стають особливо помітні в актуальному соціокультурному контексті медіального повороту, у якому актуалізується проблема семантичних меж права.

Висновок

Телеологічне тлумачення норм права – це спосіб тлумачення, який використовують суди під час тлумачення законодавчих положень у контексті мети, цінностей, правових, соціальних та економічних цілей, на досягнення яких вони спрямовані. Європейські

національні конституційні суди, а також Європейський суд з прав людини застосовують цей метод.

У нормативно-правовому акті іноді трапляється так, що нормодавець визначає ціль його прийняття безпосередньо в його тексті. Втім, у середовищі вчених немає узгодженої позиції стосовно критеріїв істинності телеологічного тлумачення.

Телеологічна аргументація необхідна для обмеження сфери дії норми права або для розширення сфери її застосування. Телеологічне тлумачення норми права доцільне, якщо інші способи тлумачення (до прикладу лінгвістичний та системний) не дають належних результатів. Крім того, телеологічне тлумачення надійне в умовах демократії, оскільки запобігає текстовій маніпуляції нормами права.

Література

1. Maduro M. P. Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism. *The European Journal of Legal Studies*. 2007. 1 (2). P. 1-21. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/7707/ EJLS_2007_1_2_8_POI_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2. Harašić Ž. More about teleological argumentation in law. Pravni vjesnik. 2015.-31 (3/4). s. 23-49.

3. Аслониди А. А., Попов В. В. Целевое толкование права. Актуальные вопросы науки и практики: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. курсантов, слушателей и студентов, 13 апр. 2017 г.: в 3 т. / под ред. А. Н. Ильяшенко. Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2017. Т. I. С. 3-5.

4. Теория государства и права: Учебник. Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.

5. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона.-Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. 142 с.

6. Бакулина Л. Т. Телеологические аспекты договорного правового регулирования. Актуальные проблемы российского права. 2018. № 5 (90). С. 19-26.

7. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. №10(133). С. 7-14.

8. Архипов В. В. Семантические пределы права в условиях медиального поворота: теоретико-правовая интерпретация: дисс. … докт. юрид. наук. 12.00.01 / Архипов Владислав Владимирович; Санкт-Петербургский государственній университет; науч. конс. Козлихин И. Ю. Санкт-Петербург, 2019. 757 с.

9. Онищук І. І. Співвідношення норм міжнародного права і біомедичної етики як систем регулювання суспільних відносин. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. №2. С. 66–73. DOI: https://doi.org/10.32886/instzak.2021.02.07

10. Дроздов О., Дроздова О. Евтаназія у правовму вимірі: чи має людина право на самовизначення шляхом смерті. *Практика ЄСПЛ. Український аспект*. 27 лютого, 2020. URL: https://www.echr.com.ua/ evtanaziya-u-pravovomu-vimiri-chi-maye-lyudina-pravo-na-samoviznachennya-shlyaxom-smerti/

11. Мерник А. М., Лукаш Є. Ю. Легалізація інституту евтаназії в Україні: теоретико-правовий підхід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №3. С. 15-18.

12. Морозов В. И., Попова А. С. Правовое регулирование эвтаназии: какой должна быть позиция России? Юридическая наука и правоохранительная практика, 2014. №1 (27). С. 47-57.

13. Коян К. В. Проблемы правового регулирования эвтаназии. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad =rja&uact=8&ved=2ahUKEwiSsqCejOTuAhWQl4sKHfLHDPsQFjAAegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fcore.ac.uk%2Fdownload%2Fpdf%2F290238798.pdf&usg=AOvVaw2v-73fCclKncA7JOTGZJeK

Seredyuk V. Yu.
e-mail: vitkov84@ukr.net

TELEOLOGICAL INTERPRETATION AS A WAY OF PREVENTING LEGAL NORMS TEXTUAL MANIPULATION

Purpose. The purpose of the study is to reveal the issue of the teleological method of interpreting legal norms and to single out the main approaches to defining this concept.

Methodology. An important group of methods of cognition of the concept of the teleological interpretation of legal norms is

АНОТАЦІЯ

Метою наукової статті є розкрити питання телеологічного способу тлумачення норм права та виокремити основні підходи до визначення цього поняття. Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні поняття телеологічного тлумачення норм права та його загальній характеристиці з точки зору соціологічного та юридично-філософського підходів; обґрунтуванні телеологічного способу тлумачення норм права як самостійного.

Ключові слова: правотворчість, норма права, нормативно-правовий акт, телеологічне тлумачення, межі права, співвідношення права та моралі.

general (philosophical) methods, which are relevant categories and models, which are characterized by general applicability not only in all fields of scientific knowledge but also at all stages of research. In particular, the paper uses analysis to determine the properties of elements as the basis and reasons for their connection and synthesis for the formation of scientific terms and identify patterns. The formal-logical method (dogmatic) is also used, which consists in the logical sequence of thought, in its strict observance of laws (identity, inconsistency, exclusion of the third and sufficient ground) and the rules of formal logic.

Originality. The scientific novelty lies in the theoretical understanding of the concept of teleological interpretation of legal norms and its general characteristics from the point of view of sociological and legal-philosophical approaches; justification of the teleological way of interpreting legal norms as independent.

Results. It is substantiated that the teleological interpretation of legal norms is a method of interpretation used by courts when interpreting legislative provisions in the context of the purpose, values, legal, social and economic goals they are aimed at achieving. European national constitutional courts, as well as the European Court of Human Rights, apply this method.

Practical importance. The results of the study can be used in such a type of legal activity as law enforcement. Scientific and practical interest to the teleological interpretation of legal norms is that it should be used in practice if other methods of interpretation (for example, linguistic and systemic) do not give adequate results. In addition, teleological interpretation is reliable in a democracy because it prevents textual manipulation of legal norms.

Keywords: law-making, legal norm, regulatory legal act, teleological interpretation, limits of law, relationship between law and morality.